

Adaptáció és/vagy alkalmazkodás az éghajlatváltozás hatására az élethelyzetek és a szemléletmódok függvényében – a Balaton térség népessége körében végzett empirikus kutatás néhány tapasztalata¹

Alkalmazkodás esetén az individuum reagál a környezetéből érkező hatásokra, de eközben lényegében mind az individuum, mind a környezet az marad, ami volt, az adaptálódó egyén viszont változtat önmagán, viselkedésén, értékrendjén, attitűdjein (Kapitány és Kapitány, 2007). Jelen tanulmányomban arra keresek választ, hogy beszélhetünk-e ma Magyarországon, azon belül a Balaton-térség társadalmában a megváltozott környezeti, éghajlati viszonyokhoz történő adaptációról, értékrend és attitűdváltozásról, vagy csupán alkalmazkodunk a körülményekhez? Milyen megoldásokat keresünk az éghajlatváltozás okozta válsághelyzetekben, mit jelent ma a változó környezeti viszonyok között az adaptáció?

Bevezetés: a kutatás célja

A hazai ökofilozófiai és környezetszociológiai szakirodalomban az éghajlatváltozás témakörében két fő probléma fogalmazódik meg.² Az egyik, hogy elfogadjuk-e azt a természettudósok számára egyértelmű ténnyt, hogy a Földünkön zajló éghajlatváltozáshoz számottevően hozzájárulnak antropogén hatások.³ A változások negatív következményeinek ismeretében megfogalmazódik-e bennünk az ember felelőssége, azon belül saját felelősségünk, és ha igen, hogyan?⁴ A másik kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán a sikeres alkalmazkodáshoz alapvető értékrendbeli, gondolkodásbeli változásokra. Ha igen, mi lehet ennek a „paradigmaváltásnak”⁵ a tartalma, és mutatkoznak-e jelei a változásnak?

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok* című könyvükben különbséget tesznek az alkalmazkodás és az adaptáció között. Definíciójuk szerint alkalmazkodás esetén az individuum reagál a környezetéből érkező hatásokra, de eközben lényegében mind az individuum, mind a környezet az marad, ami volt, az adaptálódó egyén viszont változtat önmagán, viselkedésén, értékrendjén, attitűdjein. Jelen tanulmányomban arra keresek választ, hogy beszélhetünk-e ma Magyarországon, azon belül a Balaton-térség társadalmában a megváltozott környezeti, éghajlati viszo-

nyokhoz történő adaptációról, értékrend és attitűdváltozásról, vagy csupán alkalmazkodunk az adott körülményekhez.

Ha az éghajlatváltozás okainak ismeretében egy szükséges és kívánatos változás irányát szeretnénk körvonalazni, a szakirodalom alapján állíthatjuk, a felelős környezeti magatartáshoz elengedhetetlenül szükséges, hogy a haszonelvű-technicista szemléletet felváltsa a környezet megbecsülése, a korlátlan szabadságot az önkorlátozás, a tágabb térhez való kötődést az otthon szemlélet erősödése. Az is körvonalazódni látszik, hogy az újfajta technológiai megoldások keresése gyakran nem jelent megoldást a problémákra, mert azoknak a műszaki, technikai berendezéseknek az előállítására, melyek a környezet további szennyezését lennének hivatva megakadályozni, rendszerint nagyobb környezeti terhelést jelentenek, mint az addig alkalmazott technológiák. Célszerű ezért olyan tradíciók felé is fordulni, amely kultúráknak szerves részét képezte a természeti környezet tisztelete (Gowdy, 2007). Ilyen tradíciókat őrzött például évezredek át a paraszti kultúra.

Mindezek alapján a mai magyar valóságot az éghajlatváltozás következtében kialakuló helyzetekre adott válasz szempontjából vizsgáló attitűdkutatás kérdései az alábbiak:

1. A „haszonelvű-technicista szemlélet” vagy „a környezet megbecsülése” értékduál megkülönböztetése alapján a kérdés az, hogy a környezetét leigázó, a forrásokat saját hasznárára korlátlanul kiaknázó technicista szemléletet felváltja-e az emberi élőhelyek és azok feltételrendszerei iránti megbecsülés, tényleges szükség szerinti felhasználás, a források megőrzése (Béres, 2013).
2. A helyi, illetve tágabb térhez kötődés (lokális – globális) kérdése úgy hangzik, hogy valószínűsíthető-e a lokális szemlélet, az „otthon-szemlélet”⁶ erősödése, mely a környezet terhelésének csökkentése érdekében elengedhetetlen (Lányi, 2010).
3. A szabadság és önkorlátozás dilemmája úgy vetődik fel, hogy jelenti/jelenheti-e a környezeti szempontok figyelembe vétele szabadságunk korlátozását, képesek vagyunk-e önző, individuális szempontjaink mellett a tágabb természeti környezetre is tekintettel lenni (Béres, 2013; Formádi, 2013). Egyáltalán szabadságunk korlátozását jelenti-e a környezeti szempontok szem előtt tartása például az önmérséklet, a fogyasztás csökkentése által?
4. Végezetül megválaszolandó az is, hogy az adaptáció során jelenleg milyen mértékben fordulunk a tradíciók felé, mennyire támaszkodunk a hagyományokra, korábbi nemzedékek, kultúrák tudására, szokásaira. Az adaptációs módok inkább tradicionálisak, múlt felé fordulóak, múltbéli mintákat keresőek, vagy korábban nem ismert, új utakon járunk?

Ezekre a kérdésekre adott válaszok kutatási hipotézisünk szerint réteg-specifikusak, társadalmi csoportonként eltérőek: különböznek az egyén világnézete, foglalkozása, műveltsége, családtörténete, földrajzi-területi hovatartozása, életkora stb. alapján (Leveleki, 2013a).

A kutatás módszerei és a kérdőív felépítése

Empirikus vizsgálatunkat a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területén végeztük. A gazdasági, társadalmi folyamatokat általában, országos viszonylatban meghatározó tényezők közül a Balaton térségében ugyanis különös jelentősége van a környezeti, időjárás viszonyoknak, melyek a tavat körülölelő települések üdülő funkcióját alapvetően befolyásolják. A Balaton vízszintjének ingadozása, a környezet élővilágának változásai és az időjárás ingadozások erőteljesen hatnak a turizmusra, mely az itt élő népesség elsődleges megélhetési forrása.⁷ A lakónépesség körében a kompenzáció lehetősége korlátozott, ami a vendégéjszakák csökkenését, az ingatlanok alacsony hasznosulását és leértékelődését,

hosszabb távon pedig a népesség demográfiai, társadalmi összetételének változását vonhatja maga után.⁸

A lakónépesség érintettsége révén okkal feltételezhetjük, hogy az itt élő emberek elől járnak abban a folyamatban, melyet a megváltozott viszonyokhoz történő alkalmazkodásnak nevezünk, ily módon a térség nagyszerű terep egy olyan empirikus kutatáshoz, mely éppen a változások regisztrálására vállalkozik.

A kutatásunk gerincét képező kérdőíves (survey) vizsgálat⁹ során az összetett tervezés eredményeként a vizsgálati populációkat olyan megkérdezettek alkották, akik az üdülőkörzet területén élnek, tartósan itt tartózkodnak.¹⁰

Kérdőívünk öt fő témakört foglalt magába 67 sorszámozott kérdés formájában.¹¹ A kérdőív tartalmi része a világnézet, értékrend témakörrel indul. A második fő téma kérdésblokkja az általános és a Balaton-specifikus problémaészlelést vizsgálja, valamint a tájékozódás forrásait veszi számba. A harmadik fő témakör vélemény és attitűdvizsgálat az éghajlatváltozás különféle aspektusaival összefüggésben. A kérdőív negyedik fő témaköre pedig a beavatkozási lehetőségek, változásokhoz való adaptáció kérdéseit taglalja. Ez utóbbi kérdésblokk záró eleme Eurobarométer vizsgálatokból ismert, és arra vonatkozik, hogy milyen személyes intézkedések, megoldások foganatosíthatók már most az éghajlatváltozás káros hatásaival szemben.

A kérdőív egy személyi kérdésblokkal (úgynevezett státuszkérdésekkel) zárul, amelyben a megkérdezett népességre vonatkozó alapvető demográfiai, életvitelbeli, társadalmi, szociális és jövedelmi jellemzőket tárjuk fel. Ez utóbbi változókat a tartalmi kérdések elemzése során független változóként használjuk a különböző kérdések válaszgyakoriságainak értelmezése érdekében.

A mintavételi eljárás és a mintasokaság jellemzői

A vizsgálatot megalapozó kutatást előkészítő tudományos tervezés során a rendelkezésre álló anyagi forrásokat figyelembe véve került meghatározásra az adatfelvétel módja, a mintasokaság nagysága, illetve ezek alminta-csoportok elemszám szerinti dimenzionalitásai. Az adatfelvétel kvótás mintavétellel történt.

A vizsgálatban részt vevő elemzői csoportok tagjainak közös módszertani döntése nyomán kilenc mintavételi csoportot képeztünk, amelyek elemszámának megoszlása az alábbiak szerint alakul:

1. Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területén élő állandó népesség = 300 fő
2. Az üdülőkörzet területén (akár kollégiumban) élő középiskolás diák = 40 fő
3. Az üdülőkörzet területén (akár kollégiumban) élő egyetemista diák = 40 fő
4. Az üdülőkörzet területén élő középiskolai tanár = 40 fő
5. Az üdülőkörzet területén élő általános iskolai tanító = 40 fő
6. Az üdülőkörzet területén élő egyházi tisztségviselő = 40 fő
7. A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet mintába választott településeinek polgármesterei = 40 fő
8. Az üdülőkörzet területén élő vállalkozók = 40 fő
9. Az üdülőkörzet területén élő médiaszakemberek = 40 fő

Mindösszesen: speciális rétegcsoportok $40 \times 8 + 300$ fő állandó népesség = 620 fő, vagyis a teljes mintapopuláción belül a speciális rétegcsoportok tagjai együttesen abszolút többséget alkotnak. A mintavétel tervezéséhez kutatási almintánként alakítottuk ki az adott csoportokra vonatkozó reprezentációs feltételeket. Az állandó népesség vonatkozásában a mintavétel tervezésének időpontja szerinti legfrissebb, 2011. évre vonatkozó, a korábbi népszámlálásból továbbvezetett népességadatokat vettük a tervezés alapjául. A számolási

műveletekhez felhasznált adatok forrása a Balatoni Integrációs Nkft. hivatalos és jog-szerű hozzáférése szerinti, KSH T-STAR adatregiszteren alapuló, a Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft. (VATI) által üzemeltetett Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatbázisa.¹² Térségi, területi és településtípusok szerinti reprezentáció a polgármesterek és a vállalkozók kiválasztásánál játszott meghatározó szerepet, a további alminták kialakítása során a megcélzott populációk adekvát szerkezeti, területi tulajdonságait figyelembe véve paramétereztük a mintát, amelyek legfontosabb kritériumrendszerit és tervezési szempontjait külön is részletezzük.

A lakossági minta összetétele

Jelen tanulmányomban csupán a lakossági minta adatbázisát elemzem, és nem térek ki a célzottan választott csoportok válaszára. Az állandó népesség mintaparaméterezésének alapja a népszámlálásból továbbvezetett 2011. évi 18 + évesek korcsoportjait a nemek dimenzionalitásaiban tartalmazó állandó népességszám. A területi tervezéshez három rögzített paramétert alkalmaztunk, úgymint szubrégió, vagyis az üdülőkörzet területét érintő Veszprém, Somogy és Zala megyei terület, ezen belül község és város, illetve a községek és városok törvényben meghatározottak szerinti elhelyezkedése a Balaton partvonalától. Az üdülőkörzet 18 + éves népességének száma a 2011. évi adatok alapján 231 667 fő, ennek 43,9 százaléka a térség Somogy megyei, 34,1 százaléka a Veszprém megyei, 22 százaléka a Zala megyei területrészen élt. A módszertani döntés nyomán rögzített almintá elemzés 300 fő, ennek megfelelően a szubrégiós keretszámok kialakítását az adott térségi metszetek népességszámához igazított módon nyertük ki. A következő előkészítési lépésben a szubrégiós szintű tervezési minta elemzés adatbázist az aktuális község-város népességszámok alapján dimenzionáltuk, amelyeket tovább tagoltunk Balaton-parti és partközeli község, Balaton-parti város, Balaton térségi háttértelepülés község és város metszetek szerint. A művelet sor nyomán üdülőkörzet területiségi értelemben reprezentatív minta keretszámokhoz jutottunk, amelyekhez már konkrét településeket rendelhetünk hozzá. Az adatfelvételre kiválasztott települések adekvátan tükrözik az adott településtípus Balaton térségi elhelyezkedésének jellegzetességeit.

Lakossági adatfelvételre az üdülőkörzet 179 településének mintegy hetedén, összesen 24 településen került sor. Az üdülőkörzet somogyi megyerészén nyolc, ebből négy város, a Veszprém megyei területrészen kilenc, ebből négy város, a zalai területrészen hét, ebből három városban zajlott kérdezés.

1. táblázat. Lakossági mintavételre kiválasztott települések szubrégió, településtípus és Balaton-part viszonylat szerint

		VÁROS	KÖZSÉG
SOMOGY	PART + PARTKÖZELI	FONYÓD	BALATONFENYVES
		SIÓFOK	KÖRÖSHEGY
	HÁTTÉR	LENGYELTÓTI	ÁDÁND
		MARCALI	SOMOGYVÁR
VESZPRÉM	PART + PARTKÖZELI	VÁROS	KÖZSÉG
		BADACSONYTOMAJ	RÉVFÜLÖP
		BALATONFÜRED	TIHANY
		BALATONKENESE	
	HÁTTÉR	TAPOLCA	LITÉR
			NAGYVÁZSONY
		VÁSZOLY	
ZALA	PART + PARTKÖZELI	VÁROS	KÖZSÉG
		HÉVÍZ	CSERSZEGTOMAJ
		KESZTHELY	GYENESDIÁS
	HÁTTÉR	ZALAKAROS	CSAPI
			SÁRMELLÉK

A mintavételre kiválasztott 24 település 18 + éves lakosságának nemek szerinti összetétele minimális, 1 százalék belüli eltérést mutat a nők javára az üdülőkörzet 179 településnek nemek szerinti összetételéhez képest. A minta paraméterezésének következő lépésében a tapasztalt torzulási arányokat kalkulálva véglegesítettük a lakossági minta nemek szerinti arányait. Az üdülőkörzetben élő férfiak 52 százaléka él városokban, 48 százalék községekben. A városokban élő férfiak elért mintaaránya 52,44 százalék, a községekben élőké 47,56 százalék. Az üdülőkörzetben élő nők 53,9 százaléka él városokban, 46,1 százalék községekben, a mintában teljesült arányok szerint a városokban élő nők aránya 52,86 százalék, a községekben élőké 47,14 százalék.

Az eljárás eredményében teljesítettük a reprezentativitás feltételeit térségi, településtípusok szerinti és területiségi arányok mentén haladó módon a népesség nemek szerinti összetétele szerinti dimenziókban is (lásd: mellékelt táblák).

Tanulmányomban a továbbiakban az empirikus adatfelvétel alapján azokat a mérési változókat elemzem, melyek a jövőre vonatkozó várakozásokat, a beavatkozási lehetőségek megítélését mérik. Ezt követően egy értékszociológiai összehasonlítást végzek a Schwartz-féle értékeszt segítségével, arra keresve választ, hogy 2013-ban a Balaton térségében élő népességnek milyenek az értékpreferenciái. Az eredményeket a 2002–2010 között végzett országos vizsgálatokkal összevetve arra a kérdésre keresek választ, hogy van-e változás az értékek fontossága tekintetében, illetve van-e különbség a Balaton-térség és az ország egész népessége körében végzett vizsgálatok eredményei között.

Végezetül az éghajlatváltozáshoz történő alkalmazkodás mikéntjének társadalmi különbségeit elemzem. Mind az értékvizsgálat eredményeit, mind az alkalmazkodás/adaptáció módozatait abból a szempontból értelmezem, hogy tetten érhetőek-e, kimutathatóak-e a szakirodalomban vizionált, jelen tanulmányom elején vázolt folyamatok, változások: a technicista szemlélet visszaszorulása a természeti környezet felértékelődésével párhuzamosan, az otthon-szemlélet, a lokalitás erősödése, a tradicionális viselkedésformák terjedése, és az önmérséklet, önkorlátozás a fogyasztásban, életvitelben.

Jövőre vonatkozó várakozások és a beavatkozás lehetősége

Mielőtt az értékváltozás folyamatainak, társadalmi jellemzőinek elemzésére áttérnék, megvizsgálom, hogy milyenek az éghajlatváltozással kapcsolatos jövőbeni várakozások a Balaton-térség népessége körében. Ennek vázolásához két kérdés válaszainak megoszlását és társadalmi rétegenkénti különbözőségét ismertetem: az egyik arra kérdez rá, hogy milyen cselekvési lehetőséget lát a megkérdezett az alkalmazkodás érdekében, a másik pedig, hogy milyen változásokra számít saját maga és családja életében a klímaváltozás hatására.

Kérdésünkre, hogy „Ön szerint van-e lehetőség a cselekvésre az időjáráshoz való alkalmazkodás érdekében?”, a válaszoló a zárt kérdés válaszlehetőségei közül egyet jelölhetett meg.

2. táblázat. Ön szerint van-e lehetőség a cselekvésre az időjáráshoz való alkalmazkodás érdekében?

	Válaszolók aránya (%)
Igen, meg kell előzni a további romlást	48,9
Igen, vissza kell fordítani a folyamatokat	46,1
Igen, el kell fogadni a helyzetet, és meg kell próbálni ezek között a körülmények között élni	0,7
Korlátozott mértékben van lehetőség a cselekvésre	3,9
Egyáltalán nincs lehetőség a cselekvésre	0,4
Összesen	100

A válaszadók 95 százaléka úgy gondolja, hogy van lehetőség a cselekvésre az időjáráshoz való alkalmazkodás érdekében. Ezen belül 46,1 százalék szerint vissza kell fordítani a folyamatokat, 48,9 százalék szerint pedig meg kell előzni a további romlást. A válaszolóknak mindössze 5 százaléka gondolja úgy, hogy el kell fogadni a helyzetet, illetve nincs vagy csak korlátozott a lehetőség a beavatkozásra.

A kérdésekre adott válaszok megoszlása szignifikáns különbségeket mutat iskolai végzettség szerint ($\chi^2=0,002$). Az alacsonyan iskolázottak körében felülreprezentáltak azok, akik szerint meg kell előzni a további romlást, a szakiskolát végzettek és érettségizettek körében a „korlátozott mértékben van lehetőség a cselekvésre” válaszok gyakoriak (bár meg kell jegyezni, hogy ebben a kategóriában a válaszadók száma alacsony, 4–6 fő), a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében pedig a „vissza kell fordítani a folyamatokat” válasz aránya magas. Úgy tűnik, a magasan képzettek optimistábban ítélik meg a beavatkozási lehetőségeket, jobban bíznak az ember cselekvőképességében, mint a kevésbé képzett válaszolók.

A térségi, települési hovatartozás és a cselekvési lehetőség összefüggése is szignifikáns ($\chi^2=0,021$). Különbségek azonban nem a település fekvése (parti, partközeli vagy háttér település) szerint vannak elsősorban, hanem falu-város viszonylatában. A város-lakók kevésbé optimisták, a falusiak viszont nagy arányban választották az „igen, meg kell előzni a további romlást” illetve az „igen, vissza kell fordítani a folyamatokat” lehetőségeket.

A státuszváltozók és a világnézeti hovatartozás függvényében a válaszok nem túl erős szignifikáns különbségeket mutatnak ($\chi^2=0,031$; $\chi^2=0,04$). A hívő emberek nagyobb arányban bíznak abban, hogy van lehetőség a folyamatok visszafordítására, mint a nem vallásosak. Érdekes azonban, hogy azok, akik valamilyen vallási közösséghez tartoznak, főképpen az „igen, meg kell előzni a romlást” válasz mellett tették le a voksukat, míg a vallási közösséghez nem tartozó hívők a folyamatok visszafordítása mellett szavaztak.

Következő kérdésünkben arra voltunk kíváncsiak, milyen változásra számítanak a megkérdezettek saját maguk és családjuk életében. Erre vonatkozó zárt kérdésünkben 10 változást kellett értékelni 1–5-ig terjedő skálán, ahol az 1-es érték a biztosan nem változik, az ötös pedig a biztosan változik véleményt jelentette.

A kapott értékek alapján kiszámoltuk, hogy a nevesített változásokat mennyire tartják valószínűnek összességében a válaszolók, majd megnéztük, hogy a különböző értékelések megoszlása milyen különbségeket mutat életkor, iskolázottság, térségi, települési hovatartozás és világnézet szerint.

3. táblázat. Mit gondol, lesznek-e változások az ön és családja életében az éghajlatváltozás miatt?

	<i>Számtani átlag</i>	<i>Válaszolók száma</i>	<i>Szórás (Std. Deviation)</i>
Utazási szokások	2,14	291	0,852
Munka(hely)	2,2	294	0,865
Energiahasználat	2,72	293	1,124
Szabadidő eltöltési szokások	2,55	294	0,917
Vásárlási szokások	2,69	296	1,063
Fogyasztási szokások	2,75	296	1,155
Épület átalakítása	2,43	296	1,185
Anyagi helyzet	2,45	294	1,109
Tudatosság környezeti kérdésekben	3,03	296	1,170
Előkészületek a szükséghelyzetekre	2,74	293	0,907

A válaszok átlagértékei azt mutatják, hogy a megkérdezettek legkevésbé az utazási szokások és a munkahely változását valószínűsítik, leginkább pedig a környezeti tudatosság, a fogyasztási, vásárlási és az energiahasználattal kapcsolatos szokások változására számítanak, illetve arra, hogy fel kell készülni szükséghelyzetek kialakulására.

A válaszok peremmegoszlása szerint meglehetősen magas azoknak az aránya, akik az életvitel területén nem számítanak változásokra. A „biztosan nem változik” és a „valószínűleg nem változik” válaszok aránya az utazási szokások, a munkahely, az épületek átalakítása és az anyagi helyzet vonatkozásában meghaladják az 50 százalékot, legnagyobb arányban a vásárlási és fogyasztási szokásokkal valamint a környezeti tudatossággal kapcsolatosan számítanak változásra. A „valószínűleg változik” és a „biztosan változik” válaszokat a vásárlási szokásokkal kapcsolatosan a megkérdezettek 21,1 százaléka, a fogyasztási szokásokkal kapcsolatosan 25,6 százalék, a környezeti tudatossággal kapcsolatosan 27,1 százalék jelölte meg. Ezek a legmagasabb arányok is messze elmaradnak azonban a változásokra nem számító válaszolók arányától.

4. táblázat. Mit gondol, lesznek-e változások az Ön és családja életvitelében az éghajlatváltozás miatt? (%)

	Biztosan nem változik	Valószínűleg nem változik	Részben változhat, részben nem	Valószínűleg változik	Biztosan változik	Összesen
Utazási szokások	26,8	38,0	31,0	4,2	0,0	100
Munka(hely)	20,9	47,0	25,4	5,6	1,0	100
Energiahasználat	12,6	33,2	34,3	10,1	9,8	100
Szabadidő eltöltési szokások	15,0	28,9	43,6	11,5	1,0	100
Vásárlási szokások	12,5	33,6	32,9	15,6	5,5	100
Fogyasztási szokások (élelem, tisztítószer, műszaki cikkek, ruházat stb.)	14,9	28,4	32,2	16,3	8,3	100
Épületek átalakítása	21,5	42,2	17,6	10,0	8,7	100
Anyagi helyzet	20,2	38,7	23,3	12,2	5,6	100
Tudatosság környezeti kérdésekben	9,7	23,2	38,1	13,5	15,6	100
Előkészületek szükség-helyzetekre	10,1	26,9	44,4	17,1	1,4	100

A válaszok megoszlása életkor szerint szignifikáns különbségeket mutat. A fiatalabbak, főképpen a 35 éven aluli korosztály sokkal nagyobb arányban jelölte meg a „valószínűleg változik” és a „biztosan változik” válaszlehetőségeket minden alkérdés kapcsán, mint az idősek. A 45 évnél idősebbek körében pedig magasabb a „biztosan nem változik” és a „valószínűleg nem változik” válaszok aránya, ezen belül az életkor csoportokban felfelé haladva a válaszolók egyre kevésbé számítanak az élet minden terén változásokra. Ennek azonban nem csupán valamiféle konzervativizmus, az új helyzet elképzelésének életkorral csökkenő képessége lehet az oka, hanem az is, hogy az idősek a maguk életében, életvitelében sokkal inkább megvalósítják jelenleg is azokat a normákat, amelyek a környezettudatos magatartás ismérvei, és úgy érzik, hogy az ő életükben nem sok változtatás szükségeltetik.

Érdekes külön megvizsgálni az életkor függvényében azt, hogy mely korosztály, milyen mértékben számol az anyagi lehetőségek, körülmények változásával? A kontingencia-tábla értékei azt mutatják, hogy míg a 25–44 év közöttiek nagy arányban valószínűsítik a változást, a 45–64 év közöttiek körében nagy a bizonytalanság, válaszaik erősen szóródnak: magas körükben a „valószínűleg nem változik” és a „biztosan változik” választ megjelölők aránya is.

Az életvitel lehetséges változásai és az iskolázottság között is szignifikáns összefüggést mértünk minden vonatkozásban. Az alacsonyan iskolázottak (nyolc osztályt, vagy annál kevesebbet végeztek) kevésbé tartják valószínűnek az életvitel változását, túlreprezentáltak ugyanakkor a változást valószínűsítők között a szakiskolai vagy szakközépiskolai bizonyítvánnyal rendelkezők és az egyetemet, főiskolát végeztek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szakiskolát végeztek körében a válaszok jobban szóródnak, mint más csoportoknál. Arra pedig, hogy a gimnáziumi érettségivel rendelkezőknél nagyobb arányban számítanak a változásra a szakmunkások és szakérettségivel rendelkezők, talán az eltérő élettapasztalat, a szakiskolát végeztek nagyobb gyakorlati tudása, élet közeli ismerete szolgálhat magyarázatul.

A szakiskolát végeztek egyedül a szabadidő eltöltési szokásokban nem számítanak olyan arányban változásra, mint az iskolázottabbak. Nyilván ebben a szabadidő eltöltésével kapcsolatos szokások eleve meglévő különbségei játszhatnak szerepet. Egy vonat-

kozásban azonban fordított az összefüggés, nevezetesen munkahely-változásra inkább számítanak az alacsonyán iskolázott válaszolók, mint az egyetemet, főiskolát végzetek.

Az életvitel lehetséges változásai nemenként csupán a fogyasztási szokások vonatkozásában mutatnak szignifikáns különbségeket ($\chi^2=0,000$). Nevezetesen a férfiak nagyobb arányban számítanak változásra, mint a női válaszolók.

Térségi, települési hovatartozás alapján a vásárlási szokások, az épület-átalakítás, a környezeti tudatosság és a szükséghelyzetekre való felkészülés terén várható változások megítélésében mértünk szignifikáns különbségeket. A Balaton parti és partközeli városok lakói főképpen a vásárlási szokások változására ($\chi^2=0,045$) számítanak. A háttértelepüléseken élők válaszaival pedig azt érdemes kiemelni, hogy alacsony azok aránya, akik az épületek átalakításra ($\chi^2=0,007$) számítanak, ugyanakkor az itt élő népesség nagy arányban tartja valószínűnek a környezeti tudatosság változását ($\chi^2=0,001$). Ezekben a válaszokban jól tükröződnek az élethelyzetbeli különbségek, és az is, hogy mely társadalmi rétegeknek, melyek a fő problémái.

Világnézeti hovatartozás alapján szignifikáns különbségeket mértünk az utazási szokásokkal ($\chi^2=0,004$), az energiahasználattal ($\chi^2=0,004$), a vásárlási szokásokkal ($\chi^2=0,007$), fogyasztási szokásokkal ($\chi^2=0,007$), a környezeti tudatossággal ($\chi^2=0,004$), valamint a szükséghelyzetekre történő előkészületek változásának ($\chi^2=0,020$) megítélésével kapcsolatosan.

Politikai hovatartozás alapján egyetlen válaszlehetőség esetében sem mértünk szignifikáns különbségeket.

Adaptáció és/vagy alkalmazkodás

Értékátrendeződés – az értékpszichológiai vizsgálatok főbb következtetései az éghajlat-változás szempontjából

Hazai szociológusok 2002–2010 között öt alkalommal (kétévente) vizsgálták a magyar népesség értékpreferenciáit (Füstös, 2004). A kérdőíves megkérdezések során a Schwarz-féle értéktesztet használták. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2012) részben ezekre a vizsgálatokra, részben saját kvalitatív kutatásaikra támaszkodva vázolták a magyar társadalomban végbement változásokat. Eredményeiket felhasználva a továbbiakban arra keresek választ, hogy az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás szempontjából legfontosabb értékek tekintetében mutatkozik-e elmozdulás a fent említett időintervallumon belüli mérések és a 2013. évi balatoni adatfelvétel statisztikai között.

A Schwartz-féle értékteszt 21 alapérték preferencia-sorrendjét vizsgálja. Első táblánkban a balatoni térségben végzett adatfelvétel válaszaival átlagértékeit számszerűsítettük, majd összevettük a balatoni vizsgálat során kapott értékek sorrendjét az országos minta eredményeivel.

5. táblázat. Kérjük, döntse el, az alábbi állítások mennyire hasonlítanak Önre! (Az értékelés 1-6-ig terjedő skálán történik, ahol 1 = Egyáltalán nem hasonlít rám, 6 = Nagyon hasonlít rám)

	Számtani átlag	N (elem- szám)	Szórás (Std. Deviation)
1. Fontos számára, hogy új dolgokat találjon ki, hogy kreatív legyen. Szereti a dolgokat a saját egyéni módján intézni.	4,60	299	0,916
2. Fontos számára, hogy gazdag legyen. Azt akarja, hogy sok pénze és drága dolgai legyenek.	4,21	299	0,927
3. Fontosnak tartja, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön. Azt gondolja, hogy mindenkinek egyenlő lehetőséggel kellene rendelkeznie az életben.	4,84	298	,807
4. Fontos számára, hogy megmutassa képességeit. Azt akarja, hogy az emberek nagyra becsüljék azért, amit tesz.	4,80	299	1,030
5. Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteti a biztonságát.	5,18	298	1,004
6. Szereti a meglepetéseket, és szeret mindig új dolgokat csinálni. Fontosnak tartja, hogy az ember különféle dolgokat csináljon az életében.	4,49	296	0,898
7. Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki se figyeli őket.	3,91	297	1,029
8. Fontos számára, hogy meghallgassa azokat, akik másmilyenek, mint ő. Még akkor is, ha nem ért egyet velük, meg akarja érteni őket.	4,84	298	,793
9. Fontos számára, hogy szerény és visszafogott legyen. Megpróbál úgy élni, hogy ne vonja magára mások figyelmét.	4,55	298	1,094
10. Fontos számára, hogy jól érezze magát. Szereti kényeztetni magát.	5,29	298	,933
11. Fontos számára, hogy saját maga döntson arról, hogy mit csinál. Szeret szabad lenni és nem függeni másoktól.	5,35	298	,943
12. Fontos számára, hogy segítsen a körülötte élő embereknek. Törődik mások jólétével.	4,88	295	820
13. Fontos számára, hogy nagyon sikeres legyen. Reméli, hogy az emberek elismerik teljesítményeit.	4,50	296	,898
14. Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni a polgárait	4,15	294	,905
15. Keresi a kalandokat és szeret kockázatot vállalni. Izgalmas életet akar élni.	3,88	295	1,008
16. Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen.	4,67	296	,886
17. Fontos számára, hogy tiszteljék mások. Azt akarja, hogy az emberek azt csinálják, amit mond	4,85	296	,928
18. Fontos számára, hogy becsületes legyen barátaihoz. A hozzá közel álló embereknek akarja szentelni az életét.	5,09	297	,787
19. Komoly meggyőződése, hogy az embereknek óvniuk kell környezetüket. Fontos számára, hogy vigyázzon a környezetére.	5,27	297	,784
20. A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási, vagy családi hagyományok hagytak rá.	5,13	297	,876
21. Minden lehetőséget megragad, hogy jól érezze magát. Fontos neki, hogy olyan dolgokat csináljon, amelyek örömet okoznak neki.	5,06	297	,921

Mint látható, a legfontosabb értékek 2013-ban a balatoni megkérdezettek válasza alapján a szabadság, másoktól való függetlenség, a hedonizmus, és a környezet védelme, legkevésbé fontos az erős állam, kormány által nyújtott biztonság, megfelelő viselkedés, konformitás és a kockázatvállalás, kihívás-keresés.

Az országos reprezentatív vizsgálatok átlagértékei és a Balaton-térségben folytatott adatfelvétel alapján kapott értékpreferencia-sorrendet mutatja a 6. táblázat. Szembetűnő különbség a kettő között, hogy a vizsgált balatoni népesség körében az országos átlagnál előkelőbb helyet foglal el a szabadság, másoktól való függetlenség, a hedonizmus és a hagyományok fontossága, kevésbé fontos viszont az erős állam, a kormány által nyújtott biztonság és a becsület, az emberi kapcsolatok. Azt hiszem a térség gazdaságának működése, az üdülőövezet nyitottsága és a magánvállalkozás (a szocializmus időszakában a második gazdaság) virágzása sokat megmagyaráz ezekből a differenciákból.

6. táblázat. Az országos reprezentatív vizsgálatok átlagértékei és a Balaton-térségben folytatott adatfelvétel alapján kapott értékpreferencia-sorrend

Az értékek sorrendje az öt időpontban (2002–2010 között) az országos átlag alapján:	A 2013. évi adatfelvétel a Balaton-térség állandó népessége körében az alábbi értéksorrendet mutatja:
<ol style="list-style-type: none"> 1. létbiztonság; 2. környezet védelme; 3. becsületesség, emberi kapcsolatok fontossága 4. erős állam, kormány által nyújtott biztonság; 5. szabadság, másoktól való függetlenség; 6. egyforma bánásmód, egyenlő lehetőségek; 7. aktivitásöröm; 8. segítőkészség; 9. megfelelő viselkedés, konformitás; 10. kreativitás, individuuum-tudat; 11. tolerancia; 12. szerénység 13. hagyományok fontossága; 14. elismertség-igény; 15. hedonizmus 16. újdonság, változatosság; 17. sikeresség; 18. dominancia-igény; 19. szabálykövetés, önállórendelés; 20. gazdagság, anyagi jólét; 21. kockázatvállalás, kihívás-keresés (Kapitány és Kapitány, 2012, 105. o.) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. szabadság, másoktól való függetlenség (G11) 2. hedonizmus (G10) 3. környezet védelme (G19) 4. létbiztonság (G5) 5. hagyományok fontossága (G20) 6. becsületesség, emberi kapcsolatok fontossága (G18) 7. aktivitásöröm (G21) 8. segítőkészség (G12) 9. dominancia-igény (G17) 10. egyforma bánásmód, egyenlő lehetőségek (G3) 11. tolerancia (G8) 12. elismertség-igény (G4) 13. szabálykövetés, önállórendelés (G16) 14. kreativitás, individuuum-tudat (G1) 15. szerénység (G9) 16. sikeresség (G13) 17. újdonság, változatosság (G6) 18. gazdagság, anyagi jólét (G2) 19. erős állam, kormány által nyújtott biztonság (G14) 20. megfelelő viselkedés, konformitás (G7) 21. kockázatvállalás, kihívás-keresés (G15)

Elemzésünk további fázisában beazonosítottuk azokat a változókat a Schwartz-féle értékesztet változói közül, melyekkel leginkább mérhetőek az éghajlatváltozással kapcsolatos előzőleg tárgyalt értékpárok (Leveleki, 2013c).

1. Haszonelvű-technicista szemlélet vagy a környezet megbecsülése

A környezet megbecsülése szemben a haszonelvű-technicista szemlélettel értékpár tesztelésére véleményünk szerint a környezet védelmével foglalkozó változó használható. (G19)

Hazai vizsgálatok szerint a népesség értéksorrendjében elől – a Schwarz-féle értékesztet alapján 21 érték között a második-harmadik helyen – található a környezet védelme.

Mint a Kapitány szerzőpáros (2012) megjegyzi, ebben nyilván szerepe van a nyolcvanas éve óta világszerte erős ökológiai szemlélet térhódításának. Nemzedéki összehasonlításban azt látjuk, hogy különösen fontosak az 50 éven felüli korosztályban a környezeti értékek, bár tudjuk, hogy a verbálisan kinyilvánított értékpreferencia nem tekinthető azonosnak az ugyanarra a dologra vonatkozó gyakorlattal. A 2013. évi balatoni mintán a környezet megbecsülése (G19) továbbra is az előkelő helyet foglal el, de az országos átlagnál eggyel hátrébb, a harmadik helyen van.

2. A szabadság vagy önkorlátozás, önzés vagy önzetlenség dilemmája

Az önkorlátozás vagy szabadság, önzetlenség vagy önzés értékek mentén a megkérdezettek attitűdjei¹³ a rendelkezésre álló vizsgálatokban leginkább a hedonizmus (G10), az aktivitásöröm (G21), a sikeresség (G13), az újdonság és változatosság (G6) mutatójával mérhető. A hedonizmus (G10) az országos mintán a 15., a balatoni mintán a 2. helyen szerepel. Az aktivitásöröm (G21) mindkét mérésben a 7. helyet foglalja el. A sikeresség (G13) és az újdonság, változatosság (G6) helyezése felcserélődött. Míg a sikeresség az országos mintán a 17., a balatoni mintán a 16. helyen, az újdonság, változatosság az országos mintán a 16., a balatoni mintán a 17. helyen szerepel.

Összességében ezek a mutatók a korábbi időszak országos eredményeihez mérve kedvezőtlenebb képet festenek a Balaton-térség népességének értékrendjéről az önkorlátozás, önzetlenség, illetve az önzés, én-központúság értékpárok mentén.

Megjegyezzük, hogy a 2013. évi balatoni mérések megerősítik azt a korábbi vizsgálati eredményt, mely szerint növekszik a hedonizmus szerepe a magyar társadalomban, ez az érték az országos értékrangsorban a 16. helyről folyamatosan erősödve a 13. helyre jött fel 2002–2010 között, a balatoni mintán 2013-ban pedig már a 2. helyen szerepel, ami vélhetően a fogyasztói kultúra alapértékeinek szétterülésével, erősödésével és a térség gazdasági-társadalmi sajátosságaival magyarázható (*Kapitány és Kapitány*, 2012). Főképpen a fiatalabb nemzedékek körében hódítanak teret az individualisztikus értékek. Erre utal a hedonizmus (G10), az aktivitásöröm (G21), a sikeresség (G13), az újdonság, változatosság (G6), a kreativitás, individuumtudat (G1) mutatójának erősödése a fiatalok körében.

3. Az otthon-szemlélet avagy az autonómia és a lokalitás felértékelődése

Értékszociológiai vizsgálatok szerint az autonómia, a helyi közösségek önállósága, a másoktól való függetlenség tartósan fontos érték a magyar társadalomban (*Kapitány és Kapitány*, 2012). Az ehhez kapcsolható értékek a lista első felében helyezkednek el: a szabadság, függetlenség a 6. helyen, a kreativitás, individuum-tudat a 10. hely körül mozog az országos mintán. Az aktív korúak körében a szabadság, függetlenség értéke még előrébb, a 3–4. helyre sorolódott a kutatási eredmények átlaga alapján.

Az otthon-szemlélet erősödéséhez, a lokalitás és az autonómia felértékelődéséhez kapcsolható értékek a szabadság, függetlenség (G11) és a kreativitás, individuumtudat (G1) mérőszámával közelíthetőek. A szabadság, másoktól való függetlenség (G11) értéke az országos mintán az 5., a balatoni mintán az 1. helyen áll. A kreativitás, individuumtudat (G1) az országos mintán az 10., a balatoni mintán az 14. helyet foglalja el. Az általunk használt változók ellentétes irányú mozgást mérnek, ily módon az értékrend különböző irányú eltolódásai kioltják egymást.

4. A tradicionális értékek, viselkedésminták újjáéledése vagy új megoldások keresése

Az állítás, mely ezt az attitűdöt méri, a Schwarz-féle tesztben így hangzik: „A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá.” (G20) Hazai longitudinális vizsgálatok szerint az egyetlen lényegi elmozdulás az értékrend változásában a hazai népesség körében az ezredforduló után a hagyomány értékének erősödése. Ez az érték a kilencvenes évek második felében a 13-ról a 10. helyre került, s itt maradt a 2010. évi adatfelvétel idején is. Nemzedékek közötti összehasonlítás azt mutatja, hogy főképpen a fiatalok körében növekszik az érdeklődés a tradíciók iránt. A tradíciók fontosságát a balatoni minta válaszolói 2013-ban már az 5. helyen értékelik.

Az alkalmazkodás és/vagy az adaptáció módozatai

A továbbiakban azt nézzük meg, hogy a fent vázolt értékrendhez milyen konkrét cselekvésformákat társítanak a térségben élők, és a cselekvési formák fontosságának megítélése tükrözi-e a fent vázolt értékpreferenciákat. Ennek vizsgálatához a megkérdezetteknek 22 cselekvésformát kellett értékelni fontosságuk szempontjából 1–6-ig terjedő úgynevezett Lickert-skálán. A 7. táblázat a mintasokaság egészén mért átlagértékeket tartalmazza cselekvésformák szerint, vagyis azt, hogy hatfokú skálán mérve, mennyire tartják fontosnak a válaszolók azokat a cselekvésformákat, melyek elvileg hozzájárulhatnak a környezeti problémák enyhítéséhez, az éghajlatváltozás okozta károk csökkentéséhez. Ezen változók segítségével mérni tudjuk azt is, hogy a tradicionális avagy a műszaki, technikai megoldásokat preferálják a megkérdezettek a cselekvések szintjén.

7. táblázat. Mennyire tartja Ön fontosnak az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás szempontjából az alábbiakban felsoroltakat? (Értékelje 1–6-ig terjedő skálán, ahol 1 = Egyáltalán nem fontos, 6 = Nagyon fontos)

	Átlag	N	Szórás (std. Deviation)
1. Helyi piacok működtetése	4,77	294	0,874
2. Helyben előállított termékek vásárlása	5,14	296	0,719
3. Önellátás, öngondoskodás fokozása	5,24	294	0,766
4. Közlekedési módok változtatása	5,18	296	0,712
5. Ismerősök, családtagok egymás közelébe költözése	4,96	295	0,838
6. Szomszédsági kapcsolatok erősítése	5,12	295	0,882
7. Háztartások fogyasztásának csökkentése (ruházat, élelmiszer)	5,28	296	0,749
8. Háztartások vízfogyasztásának csökkentése	5,31	295	0,698
9. Háztartások energiafelhasználásának csökkentése	5,37	296	0,752
10. Áttérés légkondicionáló használatáról árnyékolásra	5,26	294	0,736
11. A szén-, olaj-, gázfűtés helyett megújuló energiaforrások használata	5,38	296	0,679
12. Műanyag termékek és csomagoló anyagok helyett természetben lebomló anyagok használata	5,36	296	0,719
13. A munkahelye a lakóhelyéhez közel legyen	5,18	293	0,811
14. A gyerekek helyben járjanak óvodába, iskolába	5,18	295	0,835
15. Helyben megvalósuló közös munka, kaláka szerveződése	5,11	289	0,828

	Átlag	N	Szórás (std. Deviation)
16. Komposztálás	5,35	296	0,677
17. Élelmiszerek tartalékolása	5,4	296	0,696
18. Napkollektorok, napelemek használata	5,39	295	0,676
19. Szélerőmű használata	5,41	296	0,784
20. Házak, épületek hőszigetelése	5,4	296	0,752
21. Passzív házak építése	5,5	295	0,737
22. Hagyományos építőanyagok használata	5,26	295	1,07

Az átlagértékek szóródása kicsi, mégis jól mutatják a technikai megoldásokkal kapcsolatos várakozásokat, a műszaki megoldások preferálását. Jól látszik az is, hogy kevésbé tudatosodott a lokális szemlélet, a lokális közösségek szerepe, fontossága krízishelyzetben, és nem túlságosan vonzóak a tradicionális megoldások sem.

A táblázatban szereplő átlagértékek alapján a cselekvésformák preferencia sorrendje a következő:

A legmagasabb átlagértékek:

- Passzív házak építése (5,5)
- Szélerőmű használata (5,41)
- Házak, épületek hőszigetelése (5,4)
- Napkollektorok, napelemek használata (5,39)
- A szén-, olaj-, gázfűtés helyett megújuló energiaforrások használata (5,38)
- Háztartások energiafelhasználásának csökkentése (5,37)

Legalacsonyabb átlagértékek:

- Helyi piacok működtetése (4,77)
- Ismerősök, családtagok egymás közelébe költözése (4,96)
- Helyben megvalósuló közös munka, kaláka szerveződése (5,11)
- Szomszédsági kapcsolatok erősítése (5,12)
- Helyben előállított termékek vásárlása (5,14)
- A gyerekek helyben járjanak óvodába, iskolába (5,18)

A továbbiakban (8. táblázat) azt vizsgálom meg, hogy vannak-e különbségek társadalmi rétegenként – nemenként, területenként, iskolai végzettség, státuszcsoportok, politikai és világnézeti hovatartozás alapján – az otthon szemlélettel, az önkorlátozással kapcsolatos értékek elterjedtségében, valamint az új technikai vagy éppen a tradicionális megoldások elfogadásában.

8. táblázat. Az otthon szemlélet erősségének mérésére használt változók

	Átlag	Elemzés	Szórás (Std. Deviation)
Helyi piacok működtetése	4,77	294	0,874
Helyben előállított termékek vásárlása	5,14	296	0,719
A munkahelye a lakóhelyéhez közel legyen	5,18	293	0,811
A gyerekek helyben járjanak óvodába, iskolába	5,18	295	0,835
Helyben megvalósuló közös munka, kaláka szerveződése	5,11	289	0,828
Ismerősök, családtagok egymás közelébe költözése	4,96	295	0,838
Szomszédsági kapcsolatok erősítése	5,12	295	0,882

A helyi piacok működésének megítélésében a területi, települési változó valamint a politikai hovatartozás alapján találtunk szignifikáns különbségeket. A helyi piac főképpen a Balaton parti városok és a háttértelepülések községei számára fontos. Az első csoportba tartozók vélhetően vevő pozícióban, a másodikba tartozók termelő illetve eladó pozícióban preferálják a helyi piacokat ($\chi^2=0,002$). Politikai hovatartozás alapján: a helyi piacok működtetését fontosabbnak tartják azok a válaszolók, akik magukat inkább jobboldalnak vallják, mint a politikailag közepén, illetve baloldalon elhelyezkedők ($\chi^2=0,000$).

Ehhez nagyon hasonló összefüggések mutatkoztak „a helyben előállított termékek vásárlása, cseréje” változó esetében. Ezek az értékek szignifikáns különbségeket mutatnak iskolai végzettség szerint is. Ez is elsősorban a Balaton-parti városok és a háttértelepülések községei számára fontos ($\chi^2=0,001$). Politikai hovatartozás alapján: a helyben előállított termékek vásárlását, cseréjét fontosabbnak tartják azok a válaszolók, akik magukat inkább jobboldalnak tartják, mint a politikailag közepén, illetve baloldalon elhelyezkedők ($\chi^2=0,004$). A helyben előállított termékek vásárlását, cseréjét főképpen az egyetemet, főiskolát végzettek tartják fontosnak ($\chi^2=0,002$). Körükben a válaszolók 56,1 százaléka 5-ös, 21,6 százalék 6-os értéket jelölt meg, de felülreprezentáltak a legmagasabb értéket megjelölők között a gimnáziumi és szakközépiskolai végzettséggel rendelkezők is. Kizárólag a nyolc általánost vagy annál kevesebb osztályt végzettek értékelik alacsonyan ennek a megoldásnak a fontosságát.

Ha a helyi közösségek erősítésével kapcsolatos változókat vizsgáljuk, az alábbi eredményeket kapjuk: az „ismerősök, családtagok egymás közelébe költözése” ($\chi^2=0,044$) fontosságának mérésekor iskolázottság szerint találtunk szignifikáns különbségeket. Az „ismerősök, családtagok egymás közelébe költözése” szempontot az egyetemet és főiskolát végzettek hangsúlyozzák, a középiskolát vagy annál kevesebbet végzettek körében a 3., 4. értékek túlreprezentáltak ($\chi^2=0,044$). A szomszédsági kapcsolatok erősítését főképpen a parti városok lakói tartják fontosnak ($\chi^2=0,001$). A helyi közösségek erősítésével kapcsolatos valamennyi változó szignifikáns különbségeket mutatott világnézeti hovatartozás alapján is.

Általánosságban mindezek alapján valószínűsíthetjük, hogy az otthon szemlélet némi- leg erősebben jelen van a parti városokban és háttértelepülések községeiben, a magasan iskolázottak (főképpen az egyetemet, főiskolát végzettek), valamint a politikai hovatartozás alapján magukat jobboldalhoz tartozóknak körében.

9. táblázat. Az önkorlátozás, a fogyasztás csökkentésének fontosságát mérő változók

	Átlag	Elemzés	Szórás (Std. Deviation)
Háztartások fogyasztásának csökkentése (ruházat, élelmiszer)	5,28	296	0,749
Háztartások vízfogyasztásának csökkentése	5,31	295	0,698
Háztartások energiafelhasználásának csökkentése	5,37	296	0,752

Az önkorlátozást, a fogyasztáscsökkentést, takarékoskodást mérő változóknál kizárólag világnézeti hovatartozás alapján találtunk szignifikáns különbségeket (9. táblázat).

10. táblázat. A tradíciók újjáélesztésének fontosságát mérő változók

	Számítási átlag	Elemzés	Szórás
Önellátás, öngondoskodás fokozása	5,24	294	0,766
Komposztálás	5,35	296	0,677
Élelmiszerek tartálékolása	5,4	296	0,696
Hagyományos építőanyagok használata	5,26	295	1,07

A tradíciók újjáélesztésének fontosságát mérő változók esetében politikai hovatartozás alapján mutatkoztak szignifikáns különbségek: az önellátás, öngondoskodás fokozását fontosabbnak tartják azok a válaszolók, akik magukat inkább jobboldalinak tartják, mint a politikailag közepén, illetve baloldalon elhelyezkedők ($\chi^2=0,001$). Települési hovatartozás alapján a hagyományos építőanyagok használatát ítélték meg eltérően a válaszolók: a városlakók inkább hajlandóak előnyben részesíteni a hagyományos építőanyagokat, mint a községek lakói függetlenül attól, hogy parti vagy háttér településekről van-e szó. Valamennyi itt felsorolt változó szignifikáns különbségeket mutat világnézeti hovatartozás alapján (10. táblázat).

11. táblázat. Az új technikai, technológiai megoldások alkalmazásának fontosságát mérő változók

	Számtani átlag	Elemzés	Szórás
A szén-, olaj-, gázfűtés helyett megújuló energiaforrások használata	5,38	296	0,679
Műanyag termékek és csomagoló anyagok helyett természetben lebomló anyagok használata	5,36	296	0,719
Napkollektorok, napelemek használata	5,39	295	0,676
Szélerőmű használata	5,41	296	0,784
Házak, épületek hőszigetelése	5,4	296	0,752
Passzív házak építése	5,5	295	0,737

A technikai újítások fontosságát elsősorban a városlakók értékelik magasra. Több változó esetében megfigyelhető azonban, hogy a Balaton-parti és háttértelepülések községeiben élők preferenciái hasonlóak a parti városokban lakók szempontjaihoz. Ez a jelenség talán azzal magyarázható, hogy a parti városokban halmozottan jelentkeznek a környezeti problémák, míg a községek lakóinak problémaérzékenysége eleve egy, a természettel közvetlenebb kapcsolatban élő népesség értékrendjét tükrözi. Ilyen jellegű szignifikáns különbségek mutatkoztak „a munkahely a lakóhelyhez közel legyen”, „a gyerekek helyben járjanak óvodába, iskolába”, „a helyben megvalósuló közös munka, kalács” fontossága, a „szélerőmű használata”, a „házak, épületek hőszigetelése”, a passzív házak építése” változók esetében is. A műanyag termékek és csomagolók helyett természetben lebomló anyagok használata a városlakók számára földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül fontos, de hasonlóan vélekednek a parti községek válaszolói is. A fenti változók világnézeti hovatartozás alapján is differenciáltak (11. táblázat).

Összegzés

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az értékszociológiai vizsgálatok eredményei a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben végzett adatfelvétel során a hedonizmust mérő változók kivételével nem voltak számottevően rosszabbak (sem jobbak) a 2002–2010 között országos mintán végzett vizsgálat eredményeinél. Ugyanakkor a 2013. évi mérések megerősítik azt a korábbi vizsgálati eredményt, mely szerint növekszik a hedonizmus szerepe a magyar társadalomban, a fogyasztói kultúra alapértékei, az individualisztikus értékek egyre inkább hódítanak, erősödnek (*Kapitány és Kapitány, 2012*) főképpen a fiatalabb nemzedékek körében.

A balatoni mintán a környezet megbecsülése bár továbbra is előkelő helyet foglal el, az országos átlagnál eggyel hátrébb, a harmadik helyen szerepel.

Hasonlóképpen kedvezőtlen az a kép, amely az éghajlatváltozás okozta problémák megoldási módjairól rajzolódott ki. A válaszolók elsősorban a műszaki-technikai meg-

A válaszolók elsősorban a műszaki-technikai megoldásokat preferálják, a válaszok ezekkel kapcsolatos várakozásokat tükrözik. Jól látszik az is, hogy kevésbé tudatosodott a lokális szemlélet, a lokális közösségek szerepe, fontossága krízis helyzetben, és nem túlságosan vonzóak a tradicionális megoldások sem. A válaszolók fontosabbnak tartják például a passzív házak építését, a széltermő használatát, a házak, épületek hőszigetelését, a napkollektorok, napelemek használatát, mint a belső erőforrások mozgósítását: helyi piacok működtetését, az ismerősök, családtagok egymás közelébe költözését, a helyben megvalósuló közös munkát, kaláka szerveződését, a szomszédsági kapcsolatok erősítését, a helyben előállított termékek vásárlását, és azt, hogy a gyerekek lakóhelyükön járjanak óvodába, iskolába.

oldásokat preferálják, a válaszok ezekkel kapcsolatos várakozásokat tükrözik. Jól látszik az is, hogy kevésbé tudatosodott a lokális szemlélet, a lokális közösségek szerepe, fontossága krízis helyzetben, és nem túlságosan vonzóak a tradicionális megoldások sem. A válaszolók fontosabbnak tartják például a passzív házak építését, a széltermő használatát, a házak, épületek hőszigetelését, a napkollektorok, napelemek használatát, mint a belső erőforrások mozgósítását: helyi piacok működtetését, az ismerősök, családtagok egymás közelébe költözését, a helyben megvalósuló közös munkát, kaláka szerveződését, a szomszédsági kapcsolatok erősítését, a helyben előállított termékek vásárlását, és azt, hogy a gyerekek lakóhelyükön járjanak óvodába, iskolába.

Empirikus adatfelvételünk alapján a Balatoni Kiemelt Üdülőkörzet lakónépességének fontos sajátossága még, az állami, kormányzati gondoskodástól való jelentősen nagyobb függetlenség, a paternalista szemlélet fokozott hiánya, és az országos átlagnál is nagyobb szabadságszeretet. Ez utóbbi értéket a Schwarz-féle értékteszt nem választja külön a másoktól való függetlenségtől, így annak valóságos tartalmát sajnos nem ismerjük.

Ahogy az előzetesen feltételeztük, az értékek és preferenciák társadalmi rétegenként differenciáltak. Az, hogy mely társadalmi réteg milyen megoldások fontosságát hangsúlyozza, legalább annyira függ a veszélyeztetettség fokától, a probléma súlyától, mint a társadalmi hovatartozástól. Ez utóbbi tényezők között leginkább meghatározó szinte minden vizsgált változó ese-

tében a világnézeti hovatartozás, és gyakoriak a különbségek iskolázottság valamint a lakóhely, lakókörnyezet társadalmi-gazdasági, földrajzi adottságai alapján is.

Mellékletek

12. táblázat. A mintasokaság nemek szerinti összetétele (%)

Neme	Megoszlás (%)
Férfi	47,3
Nő	52,7
Összesen	100,0

13. táblázat. A mintasokaság életkora

	Átlagéletkor (év)	Megkérdezettek száma (fő)	Szórás	Medián (év)
Mintasokaság	49,12	293	17,139	49,00

14. táblázat. Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?

Iskolai végzettség	Megoszlás (%)
4, vagy 6 elemi, illetve kevesebb, mint 8 általános	2,33
8 általános	14,00
Szakmunkás-, szakiskolai bizonyítvány, szakvizsga, mesterlevél, segédlevél, tanonciskola	31,00
Szakközépiskolai érettségi, szakmunkás+érettségi	21,33
Gimnáziumi érettségi	8,00
Érettségéhez kötött szakképzés, technikum, diplomát nem adó felsőfokú szakképzés	4,67
Főiskolai diploma	14,33
Egyetemi diploma (MSc)	4,33
Tudományos fokozat (doktori cím, PhD, DLA)	0,00
Összesen	100,00

15. táblázat. Területi, települési hovatartozás. A térségi, települési hovatartozás függvényében a mintasokaság megoszlása

	Mintasokaság nagysága (fő)	Mintasokaság megoszlása (%)
Balaton-parti és partközeli község	57	19,4
Háttértelepülés, község	89	30,3
Balaton-parti és partközeli város	120	40,8
Háttértelepülés, város	28	9,5
Összesen	294	100

Irodalomjegyzék

- Agg Zoltán (2013): Néhány gondolat a klímaváltozáshoz való társadalmi-gazdasági alkalmazkodás kutatásához. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 153–161.
- Albert József (2013/a): Érték, környezet, környezeti tudatosság a Balaton térségében – környezeti szakértők szerint. *Studia Wespremiensia*, 1–2. sz. 90–101.
- Albert József (2013/b): Érték, környezet, környezeti tudatosság. In: Beszteri Béla: *A felfedező tudomány*. Széchenyi István Egyetem, Győr. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany>. 1-14.
- András Ferenc (2013): Erkölcsei fogalmaink klímaváltozása. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 140–147.
- Béres Tamás (2013): Néhány szempont a globális éghajlatváltozással kapcsolatos kulturális mintázatok feltárását és értelmezését célzó átfogó vizsgálat tervéhez. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 30–40.
- Dombi Gábor (2006): A Balaton térségének társadalmi, politikai és gazdaságföldrajzi jellemzői. *Comitatus*, különszám, 23–46.
- Dombi Gábor (2014): *Módszertani tervezés, mintaleírás, adatfelvételi technika és elemzési módszerek az éghajlatváltozásból eredő időjárási szélsőségek regionális hatásai és a kárenyhítés lehetőségei a következő évtizedekben c. tanulmánykötet*hez. Kézirat
- Füstös László (2004): Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban. In: Füstös László és Guba László (2004): *Társadalmi regiszter 2004*. Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata. 2. kötet. Budapest, MTA – PTI – MTA SZKI. 123–209.
- Formádi Katalin (2013): A klímaváltozás, mint kockázat érzékelése, és a megoldásával kapcsolatos attitűdök szakirodalmi vizsgálata. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 49–59.
- Géczi János (2013): A klímaváltozáshoz való viszonyok. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 118–123.
- Gowdy, J. (2007): Vissza a jövőbe és előre a múltba. In: Takács-Sánta András: *Paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 15–35.
- Kamarás István (2013): Hazai keresztény válaszok az ökológiai válságra. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 3–30.
- Kovács Kálmán Árpád (2013): A humánökológiai alkalmazkodás kultúrtörténete az újabb német szakirodalom tükrében. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 123–140.
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2007): *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2012): Konszenzusok és ambivalenciák. Reflexiók egy értékutatás eredményeihez. In: Messing Vera és Ságvári Bence (2012): *Közösségi viszonyulásaink. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Budapest. 102–125.
- Leveleki Magdolna (2013a): Az éghajlatváltozás és az adaptáció néhány lehetséges módozata. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 59–73.
- Leveleki Magdolna (2013b): Klímaváltozással kapcsolatos értékrend és attitűdvizsgálat. Öko-filozófiai kérdések és társadalmi válaszok egy kutatási koncepció kialakításához. *Studia Wespremiensia*, 72–83.
- Leveleki Magdolna (2013c): Éghajlatváltozás és értékátrendeződés Magyarországon. Tények és hipotézisek. In: Beszteri Béla: *A felfedező tudomány*. Széchenyi István Egyetem, Győr. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany>. 1-13.
- Láng István (2003): *A fenntartható fejlődés Johannesburg után*. Agroinform Kiadóház, Budapest.
- Lányi András (2007): A fenntartható társadalom. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Lányi András (2010): Az ember fáj a földnek. Utak az öko-filozófiához. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Lányi András (2013): Morális klímaváltozás. *Iskolakultúra*, **23**. 12. sz. 40–49.
- Sachs, W. (2007): Miféle fenntarthatóság? In: Takács-Sánta András: *Paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 35–45.
- Oláh Miklós (2003): Egy rendhagyó régió rendhagyó helyi társadalmáról. *Comitatus*, 7–8. sz. 27–41.
- Takács-Sánta András (2007): *Paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Zsolnai László (2001): *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest.

Jegyzetek

¹ A kutatás a Pannon Egyetem és az MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet TAMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 azonosító számú *Az éghajlatváltozásból eredő időjárási szélsőségek regionális hatásai és a kárenyhítés lehetőségei a következő évtizedekben* című projekt az *Attitűd, mentalitás, történeti és kortárs alakzatok* elnevezésű almodul keretében zajlik.

² Az empirikus kutatást megelőzően a szakirodalom alapján előtanulmányok jelentek meg, melyek vázolták a kutatás főbb kérdéseit. Az ott megfogalmazott kérdések, gondolatok képezik jelen tanulmányom kiindulópontját. Leveleki (2013/b, 2013/a), András (2013), Géczy, (2013), Kamarás (2013), Kovács (2013).

³ Az ezzel kapcsolatos nemzetközi változásokat tekintti át Láng István (2003).

⁴ A jövő nemzedék iránti felelősség kérdését tárgyalja Lányi András (2007).

⁵ A paradigmaváltás szükségességéről ír Takács-Sánta András (2007), Lányi András (2013), Zsolnai László (2001), teológiai alapjait elemzi Kamarás István (2013).

⁶ Az „otthon-szemlélet” W. Sachs (2007) által használt kifejezés.

⁷ A térség környezeti problémáit összegzi szakértői interjúk alapján Albert József (2013).

⁸ A Balaton-térségben zajló társadalmi-gazdasági változások a makro-statisztikákban már mutatkoznak. Ezeket a folyamatokat vázolja Agg Zoltán (2013), Dombi Gábor (2006), Oláh Miklós (2003).

⁹ A kérdőíves megkérdezés mellett szakértői interjúkat készítettünk, és fókuszcsoportos beszélgetést szerveztünk előre rögzített tematika szerint. Jelen tanulmányomban csupán a survey részeredményeire támaszkodom.

¹⁰ A kutatás módszereit és a mintavételi eljárást Dombi Gábor (2014) módszertani leírása alapján összegzem.

¹¹ A sorszámozott kérdések több, mint harmada táblázatrendszerű, vagyis egynél több kérdést tartalmaz. A kérdőívben megjelenő tényleges kérdések száma a szöveges válasz kiegészítések lehetőségein kívül mindösszesen 286 db.

¹² Forrás: <https://www.teir.hu/>

¹³ „Az attitűd általános értelemben pszichológiai viszonyulás, amely egy bizonyos entitás valamilyen mértékű kedvelésével vagy nem kedvelésével kapcsolatos. Az attitűdtárgy bármi lehet, például a környezettudatos viselkedés is.” (Albert, 2013b, 7. o.)